

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЄВОЇ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ ЩОДО ДІТЕЙ

Корнієнко М. В.

У науковій статті досліджено напрями удосконалення законодавства України для забезпечення дієвої протидії насильницьким злочинам щодо дітей. Розглянуто систему державного та міжнародного правового захисту дитини. Визначені деякі закономірності та системні прорахунки законодавства України та з'ясовані напрями удосконалення нормативно-правових актів для забезпечення дієвої протидії насильницьким злочинам щодо дітей.

Ключові слова: дитина, неповнолітній, малолітній, юридична відповідальність, законодавство України, запобігання, вдосконалення, права дитини, нормативна база.

В научной статье исследованы направления совершенствования законодательства Украины для обеспечения эффективного противодействия насильственным преступлениям в отношении детей. Рассмотрена система государственной и международной правовой защиты ребёнка. Определены некоторые закономерности и системные просчеты законодательства Украины и выявлены направления совершенствования нормативно-правовых актов для обеспечения эффективного противодействия насильственным преступлениям в отношении детей.

Ключевые слова: ребёнок, несовершеннолетний, малолетний, юридическая ответственность, законодательство Украины, предотвращение, совершенствования, права ребёнка, нормативная база.

The scientific article investigates the directions of improving the legislation of Ukraine to ensure effective counteraction to violent crimes against children. The system of state and international legal protection of the child is considered. Some regularities and systematic miscalculations of the Ukrainian legislation are identified, as well as the directions of improvement of normative legal acts to provide effective counteraction to violent crimes against children.

The prevention of violent crime against minors is based on the general provisions of crime prevention and includes measures of general, social and criminological nature. Measures have been identified to address the causes and conditions that contribute to the commission of violent crimes against children. The processes of individual prevention consist of the following interrelated steps.

Overseas experience is analyzed, regarding the introduction of innovative experience in conducting private examinations; this is a rather promising issue in terms of approach to the principles of forensic examination in general. The Institute of Private Expertise is a consequence of the improvement in foreign countries of the principle of parties' competitiveness, which gives the right to appoint expertise not only to judges, but also to participants in criminal proceedings.

Measures to remedy the causes and conditions conducive to the commission of violent crimes against minors may include: identifying and eliminating negative factors in the family and in life that contribute to the formation of personality traits typical of violent criminals and bullies; a clear organization of the activities of various law enforcement agencies: regular units, outfits

and patrols, child affairs units, criminal investigations and investigations in order to combat violent crimes and hooliganism; continuous monitoring of violent crimes by the administration of the region, regular discussion of these issues with involvement of interested persons and other activities.

Key words: child, minor, juvenile, legal responsibility, legislation of Ukraine, prevention, improvement, child rights, regulatory framework.

Постановка проблеми. Проголосивши, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю країни, держава зобов'язалася всіма доступними засобами захищати особу, особливо дитину. Закон України «Про охорону дитинства» визначає, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Вагомим кроком на шляху впровадження міжнародних стандартів захисту прав дитини в національне законодавство України стало ухвалення Національного плану дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини, затвердженого Законом України «Про загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року», метою якого є забезпечення функціонування системи захисту прав дітей відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини. Але, незважаючи на розгалужену систему державного та міжнародного правового захисту, останнім часом значно зросла кількість кримінальних правопорушень, що вчиняються стосовно дітей.

Формування цілей. Мета статті - визначити деякі закономірності та системні прорахунки законодавства України та з'ясувати напрями удосконалення нормативно-правових актів для забезпечення дієвої протидії насильницьким злочинам щодо дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням удосконалення законодавства щодо захисту дітей присвячені праці таких науковців: Г.А. Алєва, І.П. Васильківського, В.В. Вітвіцької, Б.М. Ворника, О.М. Джужи, С.Г. Киренка, Л.В. Крижної, І.І. Лановенка, В.Т. Маляренка, П.С. Матишевського, В.П. Мироненко, О.Є. Михайлова, О.Є. Мойсеєвої, В.Ф. Мороза, В.М. Оржеховської, Л.І. Романової та інших авторів.

Виклад основного матеріалу. Натепер Україна остаточно визначилася з вектором свого розвитку, це - долучення до європейської правової спільноти. Для входження в європейський простір необхідно не тільки досягти відповідних економічних показників, а й забезпечити дотримання цінностей, що визнані пріоритетними та основоположними: привести національне законодавство у відповідність до міжнародних стандартів.

Корнієнко М. В., 2019

Одним із таких стандартів є Загальна декларація прав людини, у якій проголошені загально визнані пріоритети - право на життя, свободу, особисту недоторканність, рівність перед законом, захист материнства й дитинства та інші, що мають універсальний характер, володіння ними не має залежати від віку людини. Ці положення безпосередньо відображені в Конституції України, зокрема, в ст. 52 та 53 значну увагу приділено захисту дітей і закріплено їхні права. Крім цього, основні положення Конвенції ООН про права дитини й державних заходів щодо охорони зазначених прав та інтересів закріплено в Законі України «Про охорону дитинства», норми якого свідчать про адаптацію українського законодавства до міжнародних договорів [1]. Чинний Закон визначив охорону дитинства в Україні як пріоритетний і стратегічний напрям державної політики в цій сфері [2]. Водночас, як свідчить практика, лише наявність правових норм без налагодженого механізму реалізації неспроможна забезпечити їх дієвість. Саме через відсутність належного механізму реалізації правового захисту малолітніх і неповнолітніх нині доводиться констатувати значне поширення таких негативних явищ і процесів у дитячому середовищі, як уживання алкогольних напоїв, токсичних речовин і наркотиків, безпритульність, бездоглядність, проституція тощо. Позбавлені належного нагляду, діти піддаються значному ризику зазнати насильницьких посягань, у тому числі як у зовнішньому, так і в сімейному оточенні [3, с. 123].

Варто погодитися з думкою про наявність нині безлічі негативних явищ та процесів, пов'язаних із дітьми, у тому числі скоєння стосовно них серйозних насильницьких злочинів.

Підвищена суспільна небезпечність насильницьких злочинів зумовлюється перш за все спричиненням шкоди здоров'ю або життю малолітньої чи неповнолітньої дитини. Особливої шкоди такі злочини завдають тоді, коли жертвами стають малолітні. Повернення таких дітей до нормального життя стає дуже складною справою для цілої низки фахівців - медиків, психологів та інших. І не завжди ці зусилля мають позитивний результат.

Не буде помилкою констатувати, що досі діяльність держави із запобігання та протидії статевим злочинам щодо дітей не відповідає реаліям сьогодення, оскільки не забезпечує у повному обсязі захист від насильницьких дій цієї найбільш вразливої категорії громадян. Зрозуміло, що розв'язання зазначеної проблеми стосується не лише її кримінально-правового складника, але й інших факторів, які здатні мінімізувати злочинність у розгляданій сфері. І в цьому сенсі слід погодитися з міркуванням одного із суб'єктів законодавчої ініціативи, який стверджує, що розпочати ефективну війну з насильницькими злочинами щодо малолітніх можна завдяки як розгортанням публічної кампанії проти неї, так і посиленням відповідальності за скоєння такого роду тяжких злочинів [4, с. 12].

Запобігання насильницьким злочинам щодо малолітніх ґрунтується на загальних положеннях профілактики злочинів і включає заходи як загальносоціального, так і спеціально-кримінологічного характеру.

Загальносоціальне попередження насильницьких злочинів щодо дітей здійснюється в ході соціально-економічного будівництва, в процесі розвитку суспільства. Зменшення протиріч, диспропорцій у суспільстві вже несе в собі профілактичну спрямованість [1].

Серед проблем загальносоціального запобігання насильницьким злочинам щодо малолітніх виділяють: відсутність правової регламентації механізмів практичної реалізації положень нормативно-правових актів, які визначають профілактичні заходи протидії насильницькій злочинності загалом і щодо дітей зокрема; відсутність реальних дій, спрямованих на підвищення матеріального добробуту сімей, зокрема вирішення житлових проблем; наявність у суспільстві фактично неконтрольованої пропаганди насильства та жорстокості; відсутність всебічної пропаганди ідей ненасильницького співіснування; незадовільний стан роботи з підвищення рівня правової культури громадян.

З метою подолання зазначених проблем пропонується: налагодити дієві механізми реалізації юридичних гарантій охорони дітей шляхом правової регламентації та окремого першочергового фінансування соціальної політики у сфері захисту дитини; проводити дієву політику з метою підвищення рівня матеріального добробуту сімей і подолання негативних факторів сімейного виховання; пропагувати ідеї ненасильницького вирішення конфліктних ситуацій з метою поширення терпимості в суспільстві; організувати правовий всеобуч на загальнодержавному рівні шляхом безкоштовного поширення відповідної літератури, підготовки тематичних програм на радіо та телебаченні [5, с. 42].

Своєю чергою спеціально-кримінологічна профілактика насильницьких злочинів щодо дітей включає в себе заходи щодо усунення причин та умов, які сприяють скоєнню злочинів цього виду, а також заходів індивідуально-профілактичного впливу на конкретних осіб.

До заходів для усунення причин та умов, які сприяють скоєнню насильницьких злочинів щодо дітей, належать: виявлення та усунення негативних факторів у сім'ї та побуті, що сприяють формуванню особистісних якостей, типових для насильницьких злочинців і хуліганів; нейтралізація побутових і сімейних конфліктів, на ґрунті яких можуть виникнути насильницькі або хуліганські дії їх учасників; забезпечення своєчасної реєстрації заяв про погрозу вбивством або заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю і швидкого реагування на них працівників Національної поліції; обмеження торгівлі спиртними напоями в певний час доби і в певних місцях, заборона на їх відпуск особам, які не досягли повноліття, які у стані сп'яніння; встановлення відповідальності за порушення цих обмежень; заборона розповсюдження сильнодіючих збудливих речовин, встановлення контролю за відпуском та відповідальності за незаконне виготовлення, збут і споживання таких речовин; посилення контролю за дотриманням спеціальних правил придбання та зберігання вогнепальної зброї; притягнення до відповідальності осіб за незаконне носіння, зберігання, виготовлення або збут зброї, боєприпасів і вибухових речовин; вилучення працівниками Національної поліції зброї в осіб, які ухиляються від її реєстрації, а також систематично порушують громадський порядок, зловживають спиртними напоями, які страждають психічними захворюваннями; виявлення випадків виготовлення учнями і робочими саморобної холодної та вогнепальної зброї в цехах або навчально-виробничих майстернях; вжиття заходів, що ускладнюють скоєння насильницьких злочинів у громадських місцях (забезпечення належного освітлення, замикання горіщ, підвалів, сараїв і їх періодичні обходи); розпо-

діл сил і засобів Національної поліції з урахуванням місць найбільш частого скоєння насильницьких злочинів; чітка організація діяльності різних правоохоронних органів: чергових частин, нарядів і патрулів, підрозділів ювенальної превенції, карного розшуку і слідства в цілях боротьби з насильницькими злочинами та хуліганством; здійснення постійного контролю за станом насильницьких злочинів з боку адміністрації регіону, регулярне обговорення цих питань із залученням зацікавлених осіб - керівників підприємств, установ, навчальних закладів, правоохоронних органів; організація правового навчання і виховання населення [5].

Також варто здійснювати індивідуальну профілактику насильницьких злочинів щодо дітей.

Індивідуальна профілактика насильницьких злочинів здійснюється з метою недопущення скоєння цих злочинів з боку конкретних осіб. Процес індивідуальної профілактики складається з таких взаємопов'язаних етапів: виявлення осіб, які ведуть антигромадський спосіб життя і схильні до скоєння насильницьких злочинів; постановки виявлених осіб на облік працівниками Національної поліції; визначення причин жорстокої поведінки до дітей і умов, що сприяють цій поведінці; вжиття заходів для усунення зазначених причин та умов; застосування різноманітних форм і методів профілактичного впливу.

Коло осіб, які потребують індивідуальної профілактики, визначається на основі інформації, що надходить до управлінь Національної поліції України від громадян, адміністрації підприємств, установ, навчальних закладів, житлово-експлуатаційних організацій, з суду, прокуратури. Крім того, об'єкти профілактики виявляються серед осіб, які порушують правила співжиття, алкоголіків, раніше судимих за аналогічні злочини, непрацюючих і тих, хто не навчається, неповнолітніх, які перебувають без нагляду. Особливу увагу необхідно приділяти виявленню і нейтралізації впливу лідерів, які формуються за місцем проживання і мають негативну спрямованість щодо проведення часу (випивки і т.д.).

Зауважимо, що значну допомогу у цій діяльності працівникам підрозділів Національної поліції, які мають повноваження здійснювати оперативно-розшукову діяльність, можуть надавати громадяни, які залучаються до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності.

Успіх у профілактиці насильницьких злочинів залежить від повноти їх виявлення та забезпечення невідворотності покарання за скоєння цих злочинів. Недотримання цих вимог швидко призводить до повторного скоєння особами злочинів, залучення до злочину нових учасників.

Натепер, крім традиційних, робляться спроби впровадження нових форм і методів попередження насильницьких злочинів щодо дітей, зокрема більш активне використання технічних засобів.

Поліпшенню технічної оснащеності працівників Національної поліції України приділяється значна увага. Так, останнім часом впроваджується система відеоспостереження для забезпечення громадського порядку в місцях масового перебування громадян.

Якщо вести мову про індивідуальне запобігання насильницьким злочинам щодо дітей, то слід зазначити, що необхідно вдосконалювати віктимний напрям з метою зниження у дітей ступеня ризику стати жертвою насильницького злочину.

На відміну від загальносоціальних заходів контролю над злочинністю, спрямованих на усунення вели-

комасштабних економічних, політичних і соціальних факторів, які дезорганізують суспільне життя, віктимологічні заходи не потребують значних матеріальних і часових затрат, але є досить перспективними, позаяк базуються на психологічній властивості кожної людини - прагненні до самозбереження. Серед проблем індивідуального попередження насильницьких злочинів щодо малолітніх виділяються: відсутність офіційної віктимологічної інформації в слідчій та судовій статистиці; недостатній рівень психологічної підготовки працівників правоохоронних органів, що працюють з дітьми.

Для подолання зазначених проблем пропонується: створення повномасштабної інформаційної бази віктимологічної профілактики, а саме: створення системи обліку і статистики малолітніх і неповнолітніх жертв злочинів у державній звітності всіх правоохоронних органів; необхідність запровадження у звітність МВС диференційованих відомостей про потерпілих (зокрема, малолітніх і неповнолітніх) і створення єдиної системи статистичного обліку і звітності правоохоронних органів; підвищення рівня достовірності інформації про масштаби та форми віктимізації в суспільстві, а також про тяжкість її наслідків; вдосконалення та психологічна перебудова правосвідомості працівників поліції, де першорядного значення набуває організація спеціалізованої підготовки по всьому спектру відносин між правоохоронними органами і потерпілими дітьми, а саме конструктивна роз'яснювальна та виховна робота з потенційними та реальними жертвами злочинних посягань, політика «відкритих дверей», взаємоповаги, толерантності, співчуття і підтримки малолітніх і неповнолітніх потерпілих, їхніх родичів та близьких [6, с. 123]. У цьому аспекті вчергове слід відзначити, що зазначене є додатковим фактором необхідності віднесення повноважень з протидії насильницьким злочинам проти дітей підрозділам ювенальної превенції Національної поліції.

Також варто зазначити, що розслідування насильницьких злочинів щодо дітей є досить складною та багатоетапною процедурою. Для встановлення об'єктивної істини в розслідуванні таких злочинів доволі часто необхідне залучення експертів та спеціалістів різних галузей знань.

Натепер процесуальне забезпечення проведення експертиз є досить проблемним питанням: по-перше, через відсутність нормативного врегулювання видів експертиз; по-друге, через існування монополії держави на проведення судових експертиз.

На основі проаналізованого зарубіжного досвіду слід зазначити, що впровадження інноваційного досвіду зарубіжних країн з приводу проведення приватних експертиз є досить перспективним питанням з точки зору підходу до принципів проведення судових експертиз загалом.

Інститут приватної експертизи є наслідком вдосконалення в зарубіжних країнах принципу змагальності сторін, що надає право призначати експертизу не тільки суддям, а й учасникам кримінального провадження. Основною умовою до таких установ має бути неупередженість їх рішень, заснованих на підставах реальної дійсності.

Певні позитивні моменти на шляху наближення до міжнародних підходів у питаннях регламентації та застосування спеціальних знань спостерігаються і в Україні у зв'язку з дією чинного КПК України, яким, зокрема, передбачається змагальність у процесуальній діяльності судових експертів. Проте, як свідчить правозастосовна практика, цьому процесу необхідно надати

цивілізованої форми, для чого слід розробити комплекс норм, що забезпечуватимуть можливість учасникам кримінального процесу ініціювати проведення альтернативних криміналістичних судових експертиз речових доказів, норм, що даватимуть змогу легалізувати в кримінальному судочинстві результати позасудових експертиз, проведених приватними експертами на договірних засадах за замовленням сторін.

За результатами аналізу законодавства країн ЄС, іншого міжнародного законодавства та внутрішнього законодавства багатьох країн можна зазначити, що у світі послідовно реалізуються принципи забезпечення незалежності експерта, виключної орієнтації не на відомчу належність експерта, а на наявність у нього спеціальних знань, необхідних для вирішення завдань правосуддя, забезпечення принципу змагальності експертів, залучених різними сторонами процесу, та інші принципи, які мають вирішальне значення для забезпечення судочинства справді незалежною, об'єктивною та кваліфікованою експертизою. При цьому наявність інституту приватної експертизи не тільки є однією з гарантій забезпечення законних прав і свобод громадян та інтересів суспільства, але й дає змогу суттєво зменшити бюджетні витрати на утримання державних експертних установ.

Запобігання скоєнню насильницьких злочинів стосовно дітей має стати пріоритетним напрямом діяльності всіх служб та органів у справах дітей. Для цього необхідно: вести чіткий облік родин з негативною морально-правовою характеристикою, ефективно впливати на такі сім'ї; виявляти родини, які зовні видаються благополучними, а насправді в них відбуваються негативні процеси; виявляти та вести облік усіх випадків застосування насильницьких форм впливу на малолітніх у сім'ї, за місцем навчання, проживання, праці; працювати з дітьми, що залишились без батьківського піклування (зокрема, з дітьми, батьки яких засуджуються до покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк); організувати та проводити заняття для вивчення способів самозахисту від насильницьких дій; з цією метою розробити аналітичні рекомендації малолітнім «Як уникнути насильства?», використовуючи при цьому оброблені дані про особу малолітнього потерпілого, його спосіб життя, поведінку; постійно інформувати населення (батьків та дітей) про скоєні злочини, жертвами яких є малолітні; залучати до профілактичної роботи високопрофесійних спеціалістів - психологів та педагогів для психокорекційних заходів; відповідально та прискіпливо здійснювати підбір кадрів, що працюють безпосередньо з дітьми [7, с. 40].

Зазначені вище напрями удосконалення будуть більш ефективними за умови наявності окремого органу, до компетенції якого буде віднесено протидію насиллю щодо дітей. Таким органом має стати Департамент ювенальної превенції Національної поліції, який буде займатися питаннями профілактики, а також оперативного супроводження провадження по насильницьких злочинах щодо дітей, розшуком зниклих дітей, виконанням доручень слідчих, залученням осіб до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності.

Таким чином, нині є необхідність суттєвого вдосконалення діяльності органів публічної влади щодо протидії насильницьким злочинам проти дітей. Водночас зазначене удосконалення має відбуватися одночасно

з покращенням соціальних умов громадян, підвищенням їхньої правової свідомості та культури.

Висновки. Зменшення протиріч, диспропорцій у суспільстві вже несе в собі профілактичну спрямованість спеціально-кримінологічного характеру (включає в себе заходи щодо усунення причин та умов, які сприяють скоєнню злочинів цього виду, а також заходів індивідуально-профілактичного впливу на конкретних осіб).

До заходів для усунення причин та умов, які сприяють скоєнню насильницьких злочинів щодо малолітніх, можуть належати: виявлення та усунення негативних факторів у сім'ї та побуті, що сприяють формуванню особистісних якостей, типових для насильницьких злочинців і хуліганів; чітка організація діяльності різних правоохоронних органів: чергових частин, нарядів і патрулів, підрозділів у справах дітей, карного розшуку і слідства в цілях боротьби з насильницькими злочинами та хуліганством; здійснення постійного контролю за станом насильницьких злочинців з боку адміністрації регіону, регулярне обговорення цих питань із залученням зацікавлених осіб та інші заходи.

Важливим чинником протидії насильницьким злочинам щодо дітей стане формування окремого органу, основним повноваженням якого і буде протидія насильницьким злочинам щодо дітей.

Література

1. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.
2. Буроменский М.В. Права детей. Права человека в современном мире. Москва, 1995. С. 120-127.
3. Підюков П.П. Неповнолітні як об'єкт кримінального насильства: термінологічно-правовий аспект. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. № 6. 2011. С. 121-129.
4. Швець В.Д., Грицак В.М., Василькевич Я.І., Гацелюк В.О. Законодавча реалізація кримінально-правової політики: аналіз законопроектної діяльності Верховної Ради України V скликання з питань кримінального права / Вступне слово проф. Мельника М.І. Київ : Атака, 2008.
5. Левицька Л.В. Захист неповнолітніх від насильницьких посягань: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти. *Молодь на зламі тисячоліть: нове тисячоліття, нові проблеми?* : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції. Київ : Академія праці і соціальних відносин, 2000. Травень. С. 40-43.
6. Левицька Л.В. Інформатизація - передумова ефективної профілактичної діяльності кримінальної міліції. *Інформаційні технології в економіці і бізнесі* : тези доповідей II міжнародної науково-практичної конференції. Ірпінь : Академія ДПС України, 2001. Травень. С. 122-123.
7. Левицька Л.В. Спільна діяльність органів кримінальної міліції та населення у попередженні насильницьких злочинів щодо неповнолітніх. *Проблеми впровадження взаємопорозуміння, співпраці та взаємодії органів охорони правопорядку з населенням* : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції. Донецьк : Донецький інститут внутрішніх справ при Донецькому національному університеті, 2000. № 2. С. 40-42.

Корнієнко М. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного управління
та адміністрування
Одеського державного університету внутрішніх справ